

I.

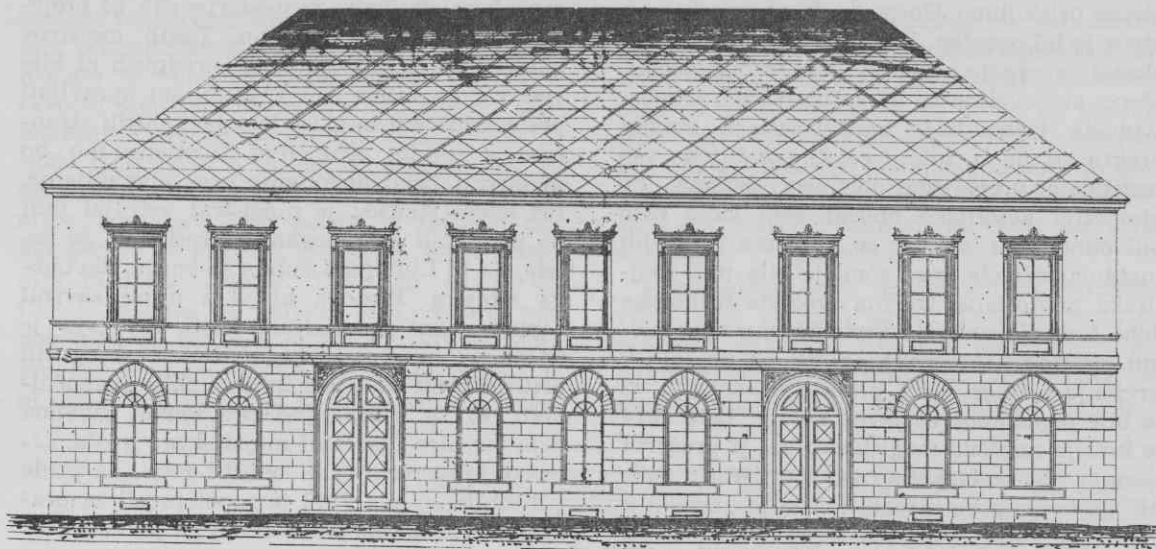
V začetku prejšnjega stoletja je imela stavbna obrt še marsikatero cehovske poteze, dasi je francosko medvladje cehe odpravilo in pozneje niso bili več obnovljeni. V primeri z drugimi obrtni je bilo v razmerju med mojstri ter pomočniki in vajenci nekaj posebnosti, ki so se več ali manj ohranile do novega obrtnega reda iz leta 1859. Zato je potrebno, da posežemo nekoliko še v konec 18. stoletja, ko so cehovska načela še veljala.

Pravice in dolžnosti zidarskih mojstrov, pomočnikov in vajencev so urejala cehovska pravila od 1. avgusta 1750. Le zidarski mojstri so smeli prevzemati zidarska dela, ki so jih potem dodeljevali v opravljanje pomočnikom in vajencem. Zidarski pomočniki in vajenci pa niso bili v mezdnem razmerju do mojstra, temveč do stavbnega gospodarja, to je do tistega, za katerega je mojster delo prevzel. Stavbni gospodar je zaposlenim pomočnikom in vajencem plačeval mezdo po določenih tarifah. Kot nagrado za preskrbo zaposlitve in zaslužka, za vodstvo in nadzorstvo nad stavbnim delom so pomočniki in vajenci morali odstopiti mojstru določen del dnevne mezde kot mojstrsko pristojbino, tudi mojstrski groš imenovano. Ta pristojbina je bila glavni del mojstrovih dohodkov.¹ Toda življenje je mnogokrat teklo mimo predpisov cehovskih pravil. Zidarski pomočniki so si večkrat sami našli in prevzeli stavbna dela in so odklanjali plačilo mojstrske pristojbine. Nekateri se sploh niso včlanili v ceh, drugi so opravljali zidarska dela, ne da bi se izučili zidarske obrti, bili so šušmarji. Ljubljanski zidarski mojstri, ki so bili prikrajšani za mojstrsko pristojbino, so se zoper te nerednosti pritoževali in zahtevali ureditev razmer v zidarskem cehu.²

V zadnjem desetletju 18. stoletja je deželni inženir Jožef Schemerl dobil nalogo, naj poroča o razmerah v stavbeništvu in predlaga ukrepe za izboljšanje razmer. Schemerl je priznal upravičenost mojstrskih pritožb. Menil je, da so za red v stavbeništvu potrebni dobri zidarski pomočniki in polirji, toda takih ni moglo biti brez dobrih mojstrov. Izkušeni stavbni mojstri se ne bodo naselili tam, kjer pomočniki delajo po svoji volji brez pokorščine in reda. Treba je poskrbeti za strogo izvajanje predpisov zidarskega ceha ter razglasiti v vsej deželi, da kdor hoče graditi, sme oddati delo le osebam, ki mu jih pošlje zidarski mojster. Stavbni gospodar, ki se ne bi po tem ravnal, naj bi za vsakega zidarja, zaposlenega mimo zidarskega mojstra, plačal

dnevno kazen 4 grošev, isti znesek bi moral plačati tudi zidar. Polovico globe bi dobil ovaditelj, polovico oškodovani zidarski mojster. Schemerl ni vse krivde za nevšečne razmere videl le na eni strani, tudi mojstri so imeli svoj delež. Dolžnost mojstrov je bila, da vzgajajo spretne zidarje, izbirali naj bi vajence med sposobnimi učenci normalke in naj bi jih v nedeljah in praznikih poučevali v risanju ter stavbarstvu. Skrbeli naj bi za zaposlitev njim prideljenih pomočnikov, da ne bi dali povoda za izgovor, češ niso dolžni plačevati mojstrske pristojbine, ker si morajo sami iskati delo. Mojstri bi morali v mestu redno nadzirati zidarske delavce in stavbe, na deželi pa jih obiskovati po potrebi. Pri gradnjah ne bi smeli zaposliti več vajencev, kot je bilo dovoljeno; morali bi si prizadevati, da postanejo polirji le posebno spretni in pridni zidarji.³

Deželna vlada ni bila dosledna pri izvajanju cehovskih predpisov, enkrat je bila popustljiva, drugič strožja. Sredi leta 1792 je glede mojstrske pristojbine in prevzemanja stavbnih del odločila: Kjer so izučeni polirji in zidarski pomočniki proti določeni tarifi, tam ni mogoče trpeti šušmarjev niti pri zasebnih gradnjah. Sicer pa pripada mojstru mojstrska pristojbina redoma le od tistih polirjev in pomočnikov, ki so se mu prijavi, in le takrat, ko jim delo preskrbi mojster. Ako jim ne preskrbi dela, jim ne more braniti, da si ga ne bi poiskali sami. Sme pa zahtevati, da mu javijo prevzem zasebnega zidarskega dela in plačajo pristojbino. Z izjemo cerkev, državnih, stanovskih in vojaških zgradb, za katere so potrebni načrti, predračuni itd. ter gradenj v mestih, kjer to zahteva javna korist, ni nikakršne obveznosti za zasebne stavbne gospodarje na podeželju, da bi morali graditi pod vodstvom in nadzorstvom zidarskega mojstra. Graditi so smeli tudi pod lastnim vodstvom.⁴ Le nekaj mesecev pozneje je nov predpis deželne vlade zavzel strožje stališče. Deželna vlada je ugotovila, da se zidarji in tesarji ne včlanjujejo več v ceh, da svojevoljno zvišujejo dnevno mezdo, imajo še postranske zahteve ter prevzemajo stavbna dela brez mojstrovega dovoljenja in navodil. Na drugi strani pa stavbni gospodarji v svojo škodo in škodo varnosti uporabljajo neizučene šušmarje, ki se izdajajo za zidarje in tesarje. Deželna vlada je izjavila, da ne bo trpela nobenega zidarja ali tesarja, ki ne bi bil član ceha. Kdor hoče opravljati zidarsko obrt, se mora vključiti v ljubljanski ceh, edini zidarski ceh v deželi, in se podre-

Matija Dobrave, fasada nekdanjega Bavarskega dvora na Titovi cesti (MALj, Reg. I fasc. 520, fol. 623)

diti mojstru ter sme sprejemati le tista dela, ki mu jih mojster odkaže. Bile so določene tudi dnevne mezde, za zidarskega polirja od sv. Jurija do sv. Mihaela 40, od sv. Mihaela do sv. Jurija 34, za zidarskega pomočnika pa 27 oziroma 24 krajcarjev. Pomočniki so morali mojstru odstopiti od dnevne mezde dva krajcarja mojstrske pristojbine. Prepovedano je bilo zahtevati ali plačati višje mezde.⁵

Glede na pritožbe obeh ljubljanskih stavbnih mojstrov Ignacija Pragerja in Andreja Meninija je deželna vlada leta 1793 ponovno obravnavala razmere v stavbeništvu. Naročila je mojstrom, naj pazijo na šušmarje in naznanijo stranke, ki izročajo stavbna dela neizučeni zidarjem, da bodo morale plačati mojstrsko pristojbino in globo treh tolarjev. Zidarski mojstri naj sprejemajo na delo le izučene in v cehu včlanjene zidarje. Preden bodo vajenci proglašeni za pomočnike, bodo morali pred cehom v prisotnosti dveh mojstrov, štirih polirjev in cehovskega komisarja napraviti izpit, nato šele bodo prejeli učno pismo. Deželna vlada je tudi sprejela ponudbo stavbnega mojstra Meninija, da bo poučeval pomočnike in vajence v stavbarstvu s posredovanjem osebe, ki bo vešča italijanskega in slovenskega (kranjskega) jezika.⁶ Menini je bil namreč Lah in slovenščine ni obvladal. V začetku leta 1794 je deželna vlada izdala navodila glede plačila potnih stroškov in stavbnih načrtov zidarskim mojstrom v namenu, da prepreči pretirane zahteve. Pri eraričnih stavbah, župniščih in šolah je stavbni mojster razen potnih stroškov prejel dnevno še od 1 gld 30 kr do 3 gld, načrte je moral, ker mu je bila izročena gradnja, izdelati brezplačno. Nagrada za izdelavo načrtov je bila zagotovljena le za primer, da se stavba ne

bi gradila ali pa bi se gradila šele čez več let. Pri zasebnih stavbah v mestu in na deželi je moral mojster stavbna dela po potrebi nadzirati, polirju, ki je delo vodil, je moral dati vse potrebno na razpolago ter pri pomembnejših zadevah sam napraviti načrte, po katerih naj bi se gradilo. Za vodstvo in nadzorstvo gradnje ni bil upravičen do posebnega plačila, ker je že tako imel korist od pomočnikov in vajencev ter je bila njegova dolžnost skrbeti za prevzeto delo. Če je moral mojster zaradi prevzetega dela potovati, je imel pravico do prevoznega sredstva ali potnih stroškov 45 kr od milje; dnevnic je bila določena na 1 gld 30 kr. Nagrade za posnetek in izmero stavb ter za načrte prezidav so se odmerjale po številu prostorov, nagrade za načrte in proračune novih stavb pa so bile določene v višini 1/2 do 1 % proračunskega zneska. Stavbni mojster, ki je izdelal načrt, je tudi imel pravico, da gradi stavbo. Ako je imel gradbeni gospodar utemeljen razlog, npr. zanemarjanje nadzorstva, slabi zidarji, nevešč polir, si je smel izbrati drugega mojstra.⁷

Vendar vsi ti predpisi niso uredili razmer v stavbeništvu. Deželna vlada je naročila magistratu, naj pripravi nov osnutek cehovskega reda. Preteklo je nekaj let, da je bil tak osnutek pripravljen; odobren in uveljavljen pa ni bil več.⁸

II.

Cehi so bili v času francoskega medvladja odpravljeni. Zidarski ceh se je razdružil, polirji in pomočniki so postali samostojni in so mogli prosto opravljati zidarsko obrt, le da so se prijavili za plačevanje obrtnega davka in dobili »patent«. Zapustili so stavbne in zidarske mojstre ter prenehali plačevati moj-

strske pristojbine. Gospodarski obstanek mojstrov je bil ogrožen. Ker ni bilo ceha, ni nihče skrbel za vzgojo vajencev, vse je bilo prepuščeno svojevoljnosti in šušmarstvu.⁹ Obrtna svoboda francoskega medvladja je trajala prekratko, da bi bile v celoti pozabljene vse institucije prejšnjega obrtnega sistema. Po obnovitvi avstrijske oblasti cehi sicer niso bili obnovljeni, vendar so nekatere prejšnjih institucij oživele, med temi je bila tudi mojstrska pristojbina. Obrtna svoboda francoske dobe tudi ni ustrezala avstrijskemu upravne-mu sistemu. Avstrijske oblasti so posegle v urejanje razmer zlasti v obrtnih panogah, ki so bile pomembne za javne koristi. Leta 1814 je kresija naročila magistratu, naj ji preskrbi seznam vseh zidarjev z navedbo listin o izpiti-tih, da bo mogoče presoditi, kdo je upravičen voditi stavbna dela. Ohranjeni seznamami se glede števila ljubljanskih zidarjev razlikuje-jo; en seznam izkazuje 7 zidarjev in 23 zidar-skih pomočnikov, drugi 3 polirje in 23 pomoč-nikov, tretji pa navaja skupno 102 osebi, polirje in pomočnike.¹⁰ Verjetno so bili v zād-njem seznamu upoštevani tudi pomožni zi-darski delavci in ne le izučeni pomočniki. Glede dokumentov o usposobljenosti pa je magistrat ugotovil, da je imel učna in mojstr-ska pisma le Ignacij Prager, takrat edini stavbni mojster v Ljubljani, drugi so se sicer v redu izučili, niso pa imeli dokumentov, ker niso napravili v rokodelstvu običajnega poto-vanja.¹¹ Ko se je Prager pritožil, da zidarski pomočniki in vajenci samovoljno prevzemajo stavbna dela, jih izvajajo brez njegovega nad-zorstva ter mu odjedajo zaslužek, ga je kre-sija opozorila, da je to posledica francoske obrtne svobode. Treba bi bilo uvesti prejšnji zidarski red, kolikor bi bil združljiv z novimi obrtnimi predpisi. Magistrat je dobil naročilo, naj skupaj s stavbno in požarnovarstveno komisijo pripravi osnutek zidarskega reda in ga predloži v odobritev.¹² Pragerjeve pritož-be o neupravičenem opravljanju zidarske obrti so se ponavljale. V pritožbi leta 1823 je omenjal, da delajo v Ljubljani tudi neupravi-čeni laški zidarji in da prevzemajo polirji ter pomočniki stavbna dela celo na javnih lici-tacijah. Zaslišani polirji in pomočniki so pri-znavali resničnost Pragerjevih trditev, prosili pa so, naj bi zidarski mojster poskrbel za nji-hovo zaposlitev.¹³

Neurejenost razmer v stavbeništvu in po-manjkanje obrtnih predpisov za to obrtno panogo osvetljuje zlasti primer zidarskega mojstra Antona Lipuša iz Kranja. Lipuš je leta 1816 prosil, da se sprejme kot stavbni mojster v Ljubljani. Magistrat mu ni ugodil, češ da Lipuš ne more postati mestni stavbni mojster v nekdanjem pomenu, to je, da bi imel pomočnike in vajence, ki bi jih dajal na

razpolago stavbnim gospodarjem in bi preje-mal mojstrsko pristojbino. Takih mojstrov namreč po tedanjih obrtnih predpisih ni bilo več. Če pa Lipuš želi v Ljubljani opravljati posle arhitekta in v tej lastnosti služiti stran-kam s svojim tehničnim znanjem, mu bo magistrat izdal dovoljenje brez obotavljanja. Pri istem stališču je magistrat vztrajal tudi po ponovnih posredovanjih kresije, ki je že-lela, da bi Ljubljana dobila še enega stavbne-ga mojstra. Razlogi, ki je z njimi zavrnil Lipuša, niso prepričljivi, kajti Pragerju je istočasno priznaval upravičenost njegovih pritožb proti polirjem in zidarskim pomočni-kom, ki so samostojno prevzemali stavbna dela ter niso plačevali mojstrskega groša. Li-puš kljub zavrnitvi ni opustil želje, da pride v Ljubljano, leta 1819 je zopet prosil za pra-vico stavbnega mojstra. Tedaj ga je magistrat zavrnil z novim razlogom. Glede na potrebe v stavbeništvu je občina že dovolj preskrblje-na s stavbnimi mojstri (v Ljubljani je bil še vedno samo Prager). To velja toliko bolj, ker ni nikakega cehovskega reda in se morajo stavbni mojstri v svojem poslu omejiti le na nasvete v gradbenih zadevah ter na vodstvo maloštevilnih gradenj. Tudi ni mogoče priča-kovati, da bi nastanitev prosilca v Ljubljani bila v kateremkoli pogledu koristna za ob-čino.¹⁴

Čez nekaj let je magistrat stališče glede drugega stavbnega mojstra spremenil. Ver-jetno je na to vplival tudi gubernij, ki je menil, da bi bil v Ljubljani potreben še en stavbni mojster. Pa tudi sam je prišel do prepričanja, da je nerednostim v stavbeništvu in sporu s pomočniki kriv deloma Prager sam, ki ni skrbel zanje in za njihovo zaposlitev, čeprav so mu plačevali mojstrski groš.¹⁵ Sča-soma so se ustalile tudi nekatere norme glede podeljevanja obrti. Obveljalo je načelo, da ne sme v Iliriji nihče opravljati samostojne obrti in imeti pomočnikov, če ni dobil dovoljenja oblasti. Magistratu je bilo naročeno, naj skr-bi, da se število mojstrov poveča.¹⁶

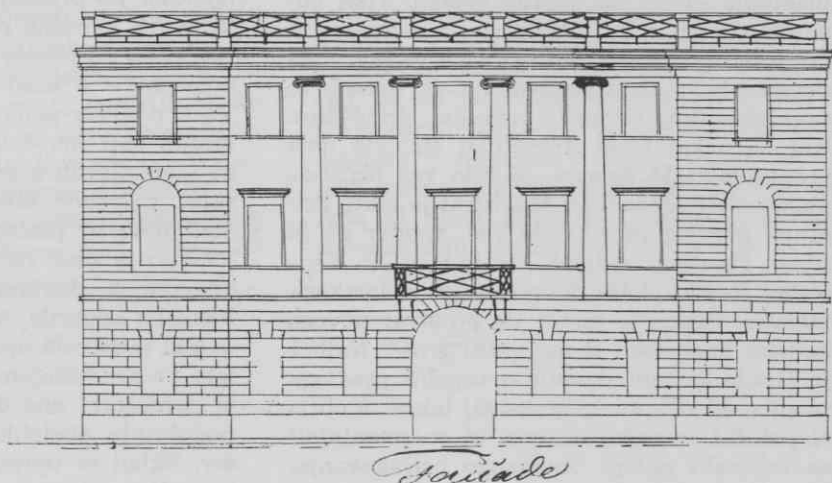
Leta 1823 je gubernij z razglasom, objav-ljenim tudi v sosednih deželah, pozival stav-benike, naj zaprosijo v Ljubljani za obrtno dovoljenje stavbnega mojstra.¹⁷ Za tako do-voljenje je zaprosil italijanski zidarski moj-ster Franc Caconi (tudi Coconi), ki je bil tedaj že nekaj časa v Ljubljani in je opravljal razna stavbna dela.¹⁸ Zoper Caconija se je začel pritoževati Prager. Najprej je trdil, da neupravičeno opravlja stavbna dela, potem pa mu je odrekel potrebno usposobljenost in zla-sti nastopil proti zaposlovanju laških zidar-jev. Zahteval je, naj se Caconiju in laškimi zidarjem prepove delo. Magistrat je te zahte-ve zavrnil. Caconi je dobil med tem časom mojstrsko pravico in je pritožba zoper njega

postala brezpredmetna. Neupravičene so bile tudi pritožbe zoper laške zidarske pomočnike. Kolikor so imeli redne potne liste, za kar je skrbela policija, jim dela ni bilo mogoče prepovedati. Zavračanje laških zidarjev se je zdelo magistratu neumestno tudi zato, ker so nekatere gradnje zaradi pomanjkanja pomočnikov izostale.¹⁹ Tudi polirji in zidarski pomočniki so se pritožili guberniju zoper Caconija in laške zidarje. Trdili so, da je bil Caconi sprejet za mojstra v Ljubljani pod pogojem, da bo imel le 4 do 6 laških zidarjev, ostale pa bo vzel od ceha. Tega pogoja se ni držal, zaposloval je že 37 laških delavcev.

deljevanje mojstrskih pravic v teh obrtih. Po teh navodilih ni nihče smel opravljati zidarske obrti brez obrtnega dovoljenja. Obrtne pravice pa ni mogel dobiti, dokler ni opravil izpita pri stavbni direkciji in dobil usposobljenostnega dekreta. Kandidat za izpit je moral predložiti dokaze, da se je obrti izučil, izpit pa naj bi dokazal, da ima potrebno teoretično in praktično znanje.²¹

V naslednjih letih je ljubljansko stavbeništvo zašlo v hudo krizo. Tedanje razmere nazorno prikazuje zapisnik pogovora z zidarskimi polirji in pomočniki, napravljen na magistratu 5. maja 1832. V Ljubljani ni bilo

Anton Treo, prvotna fasada hiše na Gosposvetski cesti št. 10 (MALJ, Reg. I, fasc. 520, fol. 216)

Prvotno je imel 18 domačih fantov kot vajence, vsak mu je moral plačati 2 goldinarja. Nekaj časa jih je zaposloval, pozneje jih je odslovil in sprejel laške zidarje. Pri gradnji Kapretzove hiše na Dunajski cesti (sedaj Titova 12, kjer je Kompas) je za težka dela pri temeljih uporabljal domače zidarje; prvo nadstropje, kjer je lažje delo, je nadaljeval z laškimi zidarji, domače pa je odpustil. Tako so domači delavci ostali brez zaslužka in niso mogli preživljati svojih družin. Zahtevali so, naj Caconi odpusti večino laških zidarjev.²⁰ Kot prejšnje tudi ta pritožba ni imela uspeha. Odpor domačega delavstva, ki se je zavzemalo za omejitve pri zaposlovanju tujih zidarjev, ni mogel več zavreti svobode, ki se je že uveljavila pri izbiri bivališča in zaposlitve.

Ko se je Caconi potegoval za mojstrsko pravico v Ljubljani, mu je konkurent Prager spodbijal usposobljenost. Caconi je sicer predložil razna dokazila o usposobljenosti, ni pa imel potrčila, da je napravil izpit pri stavbni direkciji. Gubernij je, ko so bila vsa dokazila predložena, potrdil podelitev mojstrske pravice po magistratu. Toda leta 1828 je izdal nova navodila za izpite zidarskih in tesarskih mojstrov ter kamnosekov in za po-

nobenega zidarskega mojstra; Ignacij Prager je pred tremi leti umrl, Franc Caconi je že več kot pred enim letom zapustil Ljubljano. Zidarji in pomočniki so bili prepuščeni sami sebi, nihče ni bil upravičen sprejemati in vzgajati vajence, nihče ni bil upravičen voditi stavbna dela. V obrti je bil nered in demoralizacija. Polirji in pomočniki so prosili, naj se magistrat zavzame za nastanitev zidarskega mojstra in za uvedbo zidarskega reda, ki naj zagotovi mojstrom pristojbine, brez katerih niso mogli živeti. Izjavili so, da ne zahtevajo uvedbe cehovske prisilnosti, obdržalo pa naj bi se to, kar je bilo prej koristno, to je mojstrski groš. Vsi pomočniki, ki so podpisali zapisnik, so se prostovoljno zavezali plačevati poldrugi krajcar prispevka od dnevne mezde. Glede na bližajočo se stavbno sezono so želeli, da se tak red takoj uveljavi. Zato so do imenovanja novega mojstra izvolili polirja Matijo Dobravca za svojega predstojnika. Ta se je zavezal skrbeti za zadostno zaposlitev pomočnikov ter za vzgojo in pouk vajencev. Od poldruega krajcarja prispevka bi obdržal 1 krajcar, 1/2 bi ostalo v blagajni za podporo ponesrečenim ali obubožanim pomočnikom, njihovim vdovam in otrokom. Po-

lirji in pomočniki so prosili, naj mesto sprejme nemškega stavbnega mojstra. Izkušnje so pokazale, kako nestalni so laški mojstri; pomočniki pa so dobili le tedaj delo v Nemčiji, če jim je nemški mojster izdal spričevalo. Popotovanja v Nemčijo pa so bila potrebna, da so se pomočniki izučili v svoji obrti. Zapisnik na magistratu je podpisalo 19 zidarskih polirjev in 159 pomočnikov.²²

Občinski odbor je magistratu priporočal, naj upošteva predloge polirjev in pomočnikov ter naj predloži zidarski red v odobritev guberniju. Pomanjkanje takega reda je bil razlog, da Ljubljana ni imela zidarskega mojstra. Ako deželna vlada ne bi ugodila, naj se magistrat obrne na dvorne oblasti. Tudi občinski odbor je izjavil, da se ne zavzema za cehovsko prisilnost, temveč za ureditev v zidarski obrti, ki je pomembna za telesno in premoženjsko varnost vsakega prebivalca. Ker so nekaj časa prevzemali stavbna dela predvsem laški delavci, je bilo več občanov občutno oškodovanih.²³ Magistrat je takoj pripravil predlog za zidarski red, vendar ga je župan Hradecki zadržal, ker je medtem Venčeslav Vadlav dobil dovoljenje za zidarskega mojstra. Župan je menil, da bo stvar novega mojstra preskrbeti si mojstrski groš.²⁴ Najbrž je Hradecki tudi dvomil o uspehu predloga za zidarski red, ker je gubernij takrat v obrtni politiki zavračal ukrepe, ki so spominjali na cehovski sistem. Županovo pričakovanje, da se bodo z novim stavbnim mojstrom razmere izboljšale, se ni uresničilo. Magistrat je ponovno imel opravka s pritožbami, da polirji prevzemajo stavbna dela brez vednosti zidarskega mojstra in ne da bi plačevali mojstrski groš. Zopet se je pojavil v Ljubljani laški stavbenik, ki je opravljal stavbne posle, preden si je pridobil mojstrsko pravico.²⁵ Leta 1836 je gubernij vprašal magistrat, ali zadoštuje za Ljubljano en stavbni mojster in ali ne bi bilo primerno, da se njihovo število pomnoži zaradi potrebne konkurence in da se onemogoči monopol ter izboljšajo usluge občinstvu. Župan Hradecki je pobudo gubernija takoj izkoristil, hoteč ga pridobiti za izdajo zidarskega reda. Opozoril je, da si je občinski odbor že večkrat želel mestu preskrbeti potrebne stavbne mojstre. Nekateri so se za mojstrsko pravico zanimali in jim je bila že zagotovljena ali celo podeljena, vendar so potem na tihem ali z različnimi pretvezami odstopili. Pomanjkanje predpisov, ki bi urejevali zidarsko obrt, je razlog, da Ljubljana ni dobila potrebnih obrtnikov, zato je župan prosil, naj gubernij pripravi osnutek zidarskega reda.²⁶ Gubernij se je dal prepričati in odobril, da je magistrat 20. septembra 1838 izdal obrtni red za zidarje, tesarje in kamnoseke v Ljubljani. Red je določal pogoje za

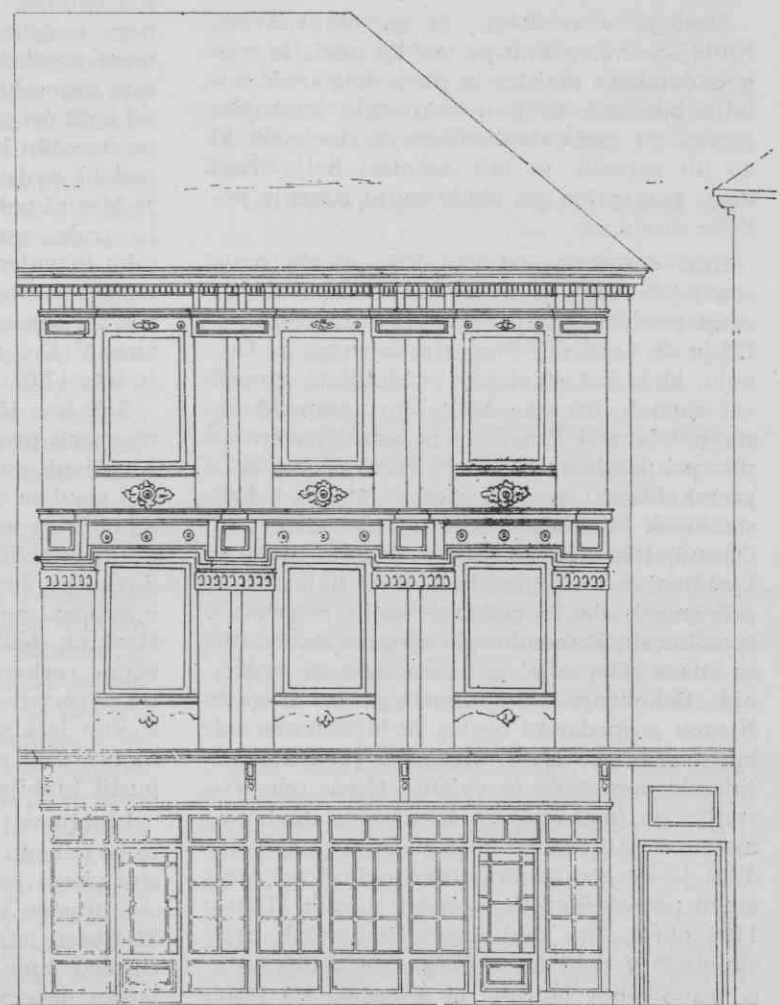
pridobitev mojstrske pravice. Z izpitom pri deželni stavbni direkciji so prosilci morali dokazati zahtevano teoretično in praktično znanje. Imeti so morali zadostno premoženje za opravljanje obrti. Domače polirje in pomočnike so proglašali za usposobljene prizadeti mojstri, ki so morali dati svoje izjave pri magistratu na zapisnik in sopedpisati spričevalo. Tuji polirji in pomočniki so svojo usposobljenost dokazali s popotno knjižico. Vajenci so ob proglasitvi za pomočnike po triletni učni dobi morali mojstru plačati 4 goldinarje. Brez mojstrovega dovoljenja polirji in pomočniki pod kaznijo niso smeli prevzemati nobenega stavbnega dela. Višina mezde se je določala po prostem sporazumu med mojstri in polirji oziroma pomočniki. Vajenci so morali polovico mezde prepustiti mojstru. Na tri pomočnike je smel biti zaposlen en vajenec. Vsak polir in pomočnik je moral od dnevne mezde dati mojstru 2 krajcarja. To dajatev so utemeljevali z dolžnostjo mojstra, da preskrbi potrebno orodje, jamči za zaposlitev, vodi delo in plačuje vnaprej razne stroške. Vsakdo je smel na licitacijah ali po pogodbi prevzemati stavbna dela, ki jih je stavbna komisija odobrila, toda opravljati jih je smel le pod vodstvom upravičenega mojstra. Vsako leto po sv. Rešnjem telesu so vplačali polirji in pomočniki eno dnevno mezdo v sklad za podpiranje obolelih in ponesrečenih tovarišev. Sklad so upravljali trije najstarejši polirji. Vajenci so vanj plačevali 2 goldinarja ob sprejemu in 2 goldinarja ob proglasitvi za pomočnike.²⁷

Razmere v ljubljanskem stavbeništvu so se v naslednjih letih izboljšale; število stavbnih mojstrov se je pomnožilo. Seveda ni bila to zasluga le zidarskega reda, saj kljub redu niso utihnile pritožbe, da se predpisi v škodo mojstrov ne izvajajo.²⁸ Razlog za izboljšanje je treba iskati tudi v poživljeni gradbeni dejavnosti. Ščasoma pa zidarski red, ki je bil le začasnega značaja, mojstrom ni več zadoščal, želeli so si stalne in trdne organizacije v nekdanjem cehovskem duhu. Ker obrtna politika v naši deželi ni dopuščala ponovne uvedbe cehovstva, zidarski mojstri svoje želje niso mogli uresničiti, dokler je državna oblast imela upravo trdno v rokah. Izkoristili so revolucionarno leto 1848, ko so politične in upravne razmere postale labilnejše. Med avstrijsko-italijansko vojno istega leta se je obstoječa mržnja domačih zidarjev do laških še povečala; domačini so zahtevali od zidarskih mojstrov, naj laške delavce odpustijo. Laške zidarje so zaposlovali zlasti zidarski mojstri, ki so sami bili Lah. Njihovo zaposlitev so opravičevali z več razlogi. Nekateri stavbni gospodarji so menda izrecno zahtevali laške delavce, češ da domači zapravljajo čas

s kajenjem in razgovarjanjem, da so počasni ter da svojega mojstra radi pustijo na cedilu, če niso zadovoljni z mezdo in hočejo doseči zvišanje. Le redki domačini so bili večji zahtevnejših zidarskih del. Laškimi zidarjem so plačevali poprečno višjo mezdo kot domačim, ker so delali dnevno nekaj ur dlje.²⁹ Domači delavci so se čutili pri mojstrih laškega pokolenja večkrat zapostavljene. Svojemu nerazpoloženju do laških zidarjev so dali duška ob vojni z Italijo. Okrog 40 domačih zidarjev je prišlo na magistrat in zahtevalo, naj se laški delavci izženejo. Tedanji zidarski mojstri Vadlav, Treo in Plochberger so 16. avgusta 1848 zase in za svoje naslednike v obrti sklenili pogodbo, ki so se z njo zavezali, da bodo prvenstveno zaposlovali mestne polirje in pomočnike, zunajljublanske tuzemske pa le pri obsežnejših stavbnih delih, ki jih z domačo delovno silo ne bi mogli opraviti. Glede na sovražnosti pa so bili od zaposlitve izključeni zidarji iz Lombardije in Benečije. Določba o prednostnem zaposlovanju domačih zidarjev je bila le ena izmed pogodbenih določb, ki so urejale odnose med zidarskimi

mojstri ter njihove odnose s polirji, pomočniki in vajenci. V bistvu so bili s pogodbo predpisi zidarskega reda obnovljeni v cehovskem duhu. Prvotno je pogodba določala, da smejo mojstri odtegniti kot mojstrsko pristojbino polirjem in pomočnikom 2 krajcarja od dnevne mezde. Magistrat, ki je sklenjeno pogodbo vidiral, je določilo o odtegljajih spremenil. Polirju niso smeli mojstri ničesar odtegniti, pomočnikom pa le en krajcar od dnevne mezde. Vajencu, zaposlenemu pri zasebnih delih, je moral mojster priznati mezdo pomočnika, od katere mu je smel odtegniti 10 krajcarjev. Če je vajenec delal neposredno pri mojstru, je moral prejemati dnevno mezdo 24 krajcarjev brez odtegljaja.³⁰

Glede mojstrske pristojbine je tudi v naslednjih letih prihajalo do sporov med pomočniki in mojstri. Pomočniki so se pritoževali, da so jo mojstri svojevoljno zvišali na 3 krajcarje. Magistrat je vztrajal pri višini, določeni v obrtnem redu za zidarje iz leta 1838, ter je v pričakovanju novega obrtnega reda ni hotel povišati.³¹ Zoper prepoved o zaposlovanju laških delavcev pa je že leta

Franc Faleschini, fasada hiše Cirila Metodova trg 2 (MALj, Reg. I fasc. 524, fol. 843)

1850 nastopil zidarski mojster Anton Treo, češ da z domačimi zidarskimi delavci ne more izhajati. Prosil je, naj se razveljavi prepoved, ki ni bila več času primerna. Magistrat je tedaj priznal, da so določilo o prepovedi izsilili leta 1848 zidarski pomočniki z demonstracijami; sodil je, da zaradi tega ni veljavna. Ker sovražnosti ni bilo več, tudi ni bilo ovir za zaposlovanje laških zidarjev. Ko je ljubljansko okrajno glavarstvo poročalo deželnemu namestništvu o nastanku prepovedi, jo je pojasnilo in opravičilo z žalostnim časom leta 1848, ko je bila zakonita oblast popolnoma ohromljena in ko se je za vzdrževanje miru moralo storiti vse, kar je zahteval proletariat, ki ni trpel omejitev. Po ugotovitvi, da prepoved o zaposlovanju laških delavcev nasprotuje obstoječim obrtnim predpisom in je neveljavna, je magistrat obvestil zidarske mojstre, da smejo zaposlovati delavce ne glede na njihovo narodnost.³² Ko je bil uveljavljen obrtni red iz leta 1859, sta posebni obrtni red za zidarje ter pogodba med zidarskimi mojstri postala obsoletna.

III.

Dasi je v razdobju, ki ga obravnavam, Ljubljana mnogokrat po več let imela le enega zidarskega mojstra in jih je šele sredi stoletja bilo več, se je v teku časa izmenjala precejšnja vrsta stavbenikov. S stavbami, ki so jih zgradili, so bili nekateri bolj, drugi manj pomembni pri oblikovanju zunanje podobe mesta.

Štiri desetletja, od leta 1791 pa do svoje smrti leta 1830, je bil Ignacij Prager skoraj edini predstavnik ljubljanskega stavbeništva. Bil je sin Lovrenca Pragerja, rojenega na Dunaju, ki je kot stavbenik v Ljubljani zgradil več za našo baročno arhitekturo pomembnih stavb.³³ Ignacij Prager je po opravljenem izpitu pri deželnem inženirju Jožefu Schemerlu postal zidarski oziroma stavbni mojster.³⁴ Kot stavbenik ni dosegel tistega pomena kot oče. Opravljal je stavbno obrt v času, ko se je v Ljubljani le malo gradilo in torej tudi ni bilo priložnosti, da bi pokazal svoje morebitne sposobnosti. Pomembnejše njegove stavbe niso znane. Opravljal je razna dela za mesto, npr. tlakovanje Marijinega trga in Brega.³⁵ Njegov gospodarski obstoj je bil odvisen od mojstrskih pristojbin, ki so mu jih plačevali zidarski pomočniki in vajenci. Glede teh pristojbin je imel spore s kranjskim stavbnim mojstrom Antonom Lipušem. Po Lipuševi trditvi je Prager neupravičeno pobral od njegovih pomočnikov in vajencev v letih 1790–1799 okrog 780 goldinarjev mojstrskih pristojbin.³⁶ V dobi francoskega medvladja je z odpravo cehov odpadel ta dohodek. Na Pra-

gerjevo pritožbo mu je francoska oblast določila kot javnemu mestnemu stavbnemu mojstru letno plačo iz mestne blagajne. Imel pa je nalogo, da sodeluje pri stavbnih in požarnovarstvenih zadevah ter skrbi za mestne stavbe, mostove in vodovod. Po obnovitvi avstrijske oblasti je dobil plačo še do 1. avgusta 1814, potem je bila ukinjena, ker služba mestnega stavbenika ni bila predvidena.³⁷ Prager se je zopet začel boriti za mojstrski groš in se je pogosto pritoževal pri oblasteh čez zidarske pomočnike, češ da neupravičeno prevzemajo zidarska dela, ne da bi mu plačevali dolžno pristojbino. Glede na njegove številne pritožbe ga je magistrat označil kot nepremišljenega nadlegovalca javnih uradov, ki bi ga bilo treba ostro posvariti. Prager je tudi hotel preprečiti, da bi se v Ljubljani naselil poleg njega drugi stavbni mojster.³⁸ Njegov boj za obstanek kaže, da mu je stavbnega dela primanjkovalo. Zato je tudi razumljivo, da kljub dolgi dobi, ko je bil stavbni mojster, ni zapustil vidnejših sledov svoje dejavnosti. Bil je tudi premalo podjeten in si ni znal preskrbeti dela.

L. 1792 je prosil Andrej Menini, rojen v Vidmu (Udine), da ga mesto sprejme kot stavbnega mojstra. Menini je o svoji usposobljenosti predložil spričevala z Reke, torej se je tam usposobil v zidarstvu. Potem ko je opravil izpit pri gradbeni direkciji, ga je magistrat po naročilu kresije sprejel za meščana in mu podelil mojstrsko pravico.³⁹ Takoj v začetku je Menini pokazal veliko prizadevnosti za svojo stroko; ponudil je, da bo poučeval pomočnike in vajence o stavbarstvu.⁴⁰ Za mesto je izdelal načrte tržnice med Ljubljano in škofijo ter semeniščem, vendar načrt ni bil realiziran.⁴¹ Ker ni imel v Ljubljani dovolj dela, je leta 1797 odšel v Zagreb.⁴²

Šele leta 1823 je Franc Caconi (tudi Coconi) na razpis prosil za drugo mojstrsko pravico v Ljubljani, potem ko je že nekaj časa opravljal stavbna dela. Usposobljenost za zidarskega mojstra je dokazal s spričevalom komunalne deputacije v Gemoni ter deželne stavbne direkcije. Predložil je nadalje potrdilo trdnjavskega poveljstva v Osoppo o opravljenih stavbnih delih, zgradil je menda tudi zvonik župne cerkve v Št. Vidu pri Stični.⁴³ Nekaj let je verjetno precej delal in zaposloval večje število laških zidarjev.⁴⁴ Ščasoma pa mu je najbrž dela zmanjkalo in je menda 1830 zapustil Ljubljano.

Ljubljana je bila po smrti Ignacija Pragerja in po odhodu Franca Caconija nekaj časa brez zidarskega mojstra, nato je prosil za mojstrsko pravico Venceslav Vadlav. Rojen je bil v Mariboru leta 1802, normalno je obiskoval v Gradcu, kjer se je tudi izučil zidarstva, štaterska deželna stavbna direkcija mu je pri-

znala usposobljenost za podeželskega zidar-skega mojstra, zidarski ceh v Celju pa mu je leta 1830 podelil pravico zidarskega mojstra. Najprej se je naselil v Konjicah, kjer je v večjem obsegu prezidal rotovž. Njegovo prvo prošnjo je ljubljanski magistrat zavrnil, ker je bil usposobljen le za podeželskega zidar-skega mojstra. Ko je nato napravil še izpit za mestnega stavbnega mojstra, mu je magistrat na ponovno prošnjo podelil leta 1832 moj-strsko pravico.⁴⁵ Podlago za gospodarski ob-stoj je Vadvlav videl v mojstrskih pristojbinah. Zasedoval je in magistratu prijavljal domače in laške zidarje, ki so opravljali stavbna dela, ne da bi jim jih on odkazal in ne da bi mu plačevali predpisane pristojbine. To neupo-števanje polirjev in pomočnikov je delno sam zakrivil. Polir Matija Dobravc, ki mu tudi ni prijavil stavbnih del in plačeval mojstrske pristojbine, je pri zaslišanju na magistratu iz-javil, da tega ni storil, ker mojster ne izpol-njuje dolžnosti ter gradenj ne nadzira.⁴⁶ Vad- lav je bil premalo podjeten, da bi se mogel uveljaviti kot samostojen stavbenik. Ko si je leta 1836 magistrat prizadeval, da bi smel na- staviti mestnega stavbnega nadzornika, se je Vadvlav zanimal za to službo.⁴⁷

Stavbni mojster v Ljubljani je želel postati Anton Cragolini, sin mestnega stavbnega mojstra v Celovcu. Dopržil je štiri razrede gimnazije v Vidmu, nato je obiskoval akade- mijo upodabljaajočih umetnosti v Benetkah. Šest let je bil v praksi pri očetu; pod njegovim vodstvom je bilo zgrajenih več stavb v Ce-lovcu in Ljubljani. Opravil je štukturna dela v škofijskem gradu Goričane. Leta 1832 je na- pravil pri deželni stavbni direkciji v Ljublja- ni izpit za mestnega stavbnega mojstra. Nato si je prizadeval, da bi dobil v Ljubljani dovo- ljenje za obrt. Bil pa je zavržen, najbrž zato, ker je nameraval delati predvsem z laškimi zidarji.⁴⁸ Temu pa so nasprotovali tako doma- či zidarski polirji in pomočniki kakor tudi člani občinskega odbora.

Anton Brilli, rojen v Luganu (Švica), si je le s težavo pridobil dovoljenje za stavbno obrt. V Ljubljano je prišel kot uslužbenec sladkorne rafinerije firme Venier & Peroch, kjer je opravljal stavbne posle. Tovarna je leta 1834 pogorela in Brilli se je hotel osamo- svojiti kot stavbni mojster. Tedaj je stavbna direkcija njegovo prošnjo za pripustitev k iz- pitu zavrnila, češ da ni navedel, kje namera- va opravljati stavbno obrt.⁴⁹ Brilli pa je brez obrtne dovoljenja v Ljubljani in na deželi opravljal stavbna dela. Šele leta 1837 je na- pravil izpit za mestnega stavbnega mojstra; na potrdilo o opravljenem izpitu je moral ča- kati nadaljnje leto. Ravno tako je magistrat zavlačeval rešitev prošnje za podelitev obrtne pravice. Prvič je rešitev odložil, ker še ni bil

uveljavljen obrtni red za zidarje, drugič pa z izgovorom, da bo za podelitev obrtne pravice razpisan natečaj ter nato prošnja rešena po tabeli kompetentov. Zoper podelitev obrtne pravice Brilliju so ugovarjali tudi zidarski po- lirji, ker so pričakovali, da bo zaposloval pred- vsem laške zidarje in delavce. Toda končno je magistrat leta 1839 Brilliju izdal obrtno dovo- ljenje, najbrž zato, ker ni bilo primernejših kompetentov.⁵⁰ Med ljubljanskimi stavbnimi mojstri se Brilli omenja do leta 1848.

Nekaj let je v Ljubljani delal kot mestni stavbni mojster Jožef Reymund, rojen na Du- naju. Leta 1839 se je doselil iz Zagreba, kjer je že opravljal stavbno obrt. Deželna stavbna direkcija je magistratu priporočala, naj ga sprejme, ker je v Ljubljani stavbni mojster potreben.⁵¹

Leta 1833 je prišel v Ljubljano kot zidarski polir Anton Treo. Rojen je bil 16. oktobra 1806 v Možacu (Moggio). Najprej je delal kot polir; leta 1836 je omenjen med zidarji Anto- na Brillija. Leta 1844 je pri deželni stavbni direkciji napravil izpit za mestnega stavbnega mojstra ter pri magistratu dosegel podelitev obrtne pravice. Tedaj je že imel v Ljubljani hišo, ki si jo je zgradil ob sedanji Gosposvet- ski cesti, ter opekarno na Brdu.⁵² Leta 1870 je bila njegova obrt v obrtnem registru bri- sana. Anton Treo je bil začetnik družine, ki je v treh generacijah dala Ljubljani več stav- benikov.

Ivan Plochberger si je pridobil obrtno pra- vico zidarskega mojstra leta 1846, potem ko je pri stavbni direkciji napravil predpisani usposobljenostni izpit. Rojen je bil v Schwar- zauu, gospostvo Frohsdorf (Dolnja Avstrija), za zidarsko stroko se je usposobil v Gradcu, kjer se je še posebej učil arhitekturnega risa- nja. Magistrat mu je podelil obrtno pravico, čeprav je stavbna komisija odsvetovala, češ v Ljubljani so že trije stavbni mojstri in novi ne bo imel zaslužka; tudi je imela zoper Plochbergerja pomisleke, ker ni bil večš slo- venskega jezika.⁵³ Iz gradbenih spisov se vidi, da si je Plochberger znal preskrbeti razna stavbna dela. Verjetno pa v Ljubljani ni našel pričakovanih možnosti za uveljavljanje. Leta 1853 se je odselil v Zagreb, kjer je zgradil več hiš in je postal eden izmed vidnejših zagreb- ških stavbenikov.⁵⁴

Leta 1850 je napravil izpit za mestnega stavbnega mojstra in si je naslednje leto pri- dobil obrtno pravico za opravljanje te obrti Franz Frümel. Od kod je bil in od kod je pri- šel v Ljubljano, se ni dalo ugotoviti.⁵⁵ V krat- ki dobi bivanja je opravljal v Ljubljani za- htevnjša stavbna dela, bil je brez dvoma sposoben stavbenik. Iz Ljubljane se je leta 1854 preselil v Trst.

Edini domačin, ki je v obravnavanem obdobju postal mestni zidarski mojster, je bil Matija Dobravc. Rodil se je l. 1786 v Ljubljani, od leta 1821 je opravljal zidarske posle ter kot podjetnik prevzemal razna stavbna dela. Bil je v svojem času kot stavbni polir gotovo najbolj zaposleni stavbni podjetnik v Ljubljani. Zgradil oziroma prezidaval je vrsto večjih stavb, ki imajo še danes pomembnejše funkcije v mestnem življenju. Prevzemal je tudi stavbna dela pri javnih ter cestnih in vodnih zgradbah. Čeprav ni imel mojstrske pravice, se je uveljavil kot stavbni podjetnik v večjem obsegu kot stavbni mojstri. Najbrž so mu to omogočili njegovi dobri odnosi z deželno stavbno direkcijo, ki jih je imel po mnogih prevzetih javnih stavbnih delih. Skoraj trideset let je neovirano delal kot stavbni podjetnik, potem pa so mu zidarski mojstri pričeli delati težave. Verjetno je bilo to v zvezi s pogodbo, ki so jo sklenili l. 1848 in ki naj bi utrdila njihov položaj. Da bi si zagotovil neovirano opravljanje stavbnih poslov, je Dobravc l. 1851 prosil za obrtno pravico stavbnega mojstra. V vlogi magistratu je obdolžil zidarske mojstre, da nastopajo po medsebojnem sporazumu kot monopolisti in ga skušajo pri vsaki licitaciji in vsaki gradnji izločiti tako, da zidarskim pomočnikom prepovedujejo delo pri njem. Škodo imajo pomočniki in tisti, ki hočejo graditi. Domači pomočniki, ki jih hočejo mojstri izpodriniti z Lahi, morajo pogosto pristati na prekomerne odtegljaje od zaslužene mezde. Stavbni gospodarji pa so prisiljeni plačevati za zidarska dela prekomerne cene, ki jih mojstri sporazumno zahtevajo. Dobravc je opozoril tudi na svoje 30-letne izkušnje v stavbni stroki. Pozna vse vire za nakup stavbnega materiala in je v posesti vseh stavbnih potrebščin. Ker se zadovolji z meščanskim dobičkom, lahko vsako stavbno delo ceneje opravi kot zidarski mojstri, od katerih ni nobeden domačin. Zato prosi, naj ga magistrat zaščiti in naj mu kot podjetniku stavbnih del podeli pravico zidarskega in stavbnega mojstra za Ljubljano.⁵⁶ Prošnjo je podprl z izjavo deželne stavbne direkcije, da je z opravljenimi stavbnimi deli dokazal popolno usposobljenost za praktičnega stavbnega mojstra. Potem ko ga je tudi trgovska in obrtna zbornica priporočila glede na njegovo strokovno usposobljenost, mu je magistrat podelil pravico mestnega zidarskega mojstra, ne da bi z izpitom pri stavbni direkciji dokazal teoretično znanje. Zoper podelitev mojstrske pravice so se pritožili vsi štirje tedanji, mestni zidarski mojstri. Glavni razlog za pritožbo je bil, da Dobravc ni imel izpita, da javnih stavbnih del ni opravljal samostojno, temveč po načrtih in pod vodstvom stavbne direkcije ter da so v Ljubljani že tako štirje mojstri, novih gra-

denj pa je malo in zaslužek je skromen. Magistrat v poročilu deželni vladi teh ugovorov ni pustil veljati. Menil je, da ni odločilno število mojstrov, temveč potrebe občinstva. Kljub štirim mojstrom potreba ni bila krita, ker je le Dobravc izvajal največje zasebne gradnje. Pritožitelji naj sami razmišljajo o razlogih občinstva zoper mojstre, magistrat pa ima za svojo dolžnost, da preskrbi občinstvu konkurenta, ki ga zahteva. Deželna vlada je pritožbo zidarskih mojstrov zavrnila ter s poblastilom trgovskega ministrstva oprostila Dobravca opravljanja izpita. Magistratna odločba o podelitvi mojstrske pravice je ostala v veljavi.⁵⁷ Ob podelitvi mojstrske pravice, ki jo je Dobravc dosegel šele sredi šestdesetih let svojega življenja, je bilo njegovo stavbniško delo pravzaprav že končano. Zaradi starosti se je kmalu nato prenehal uveljavljati.

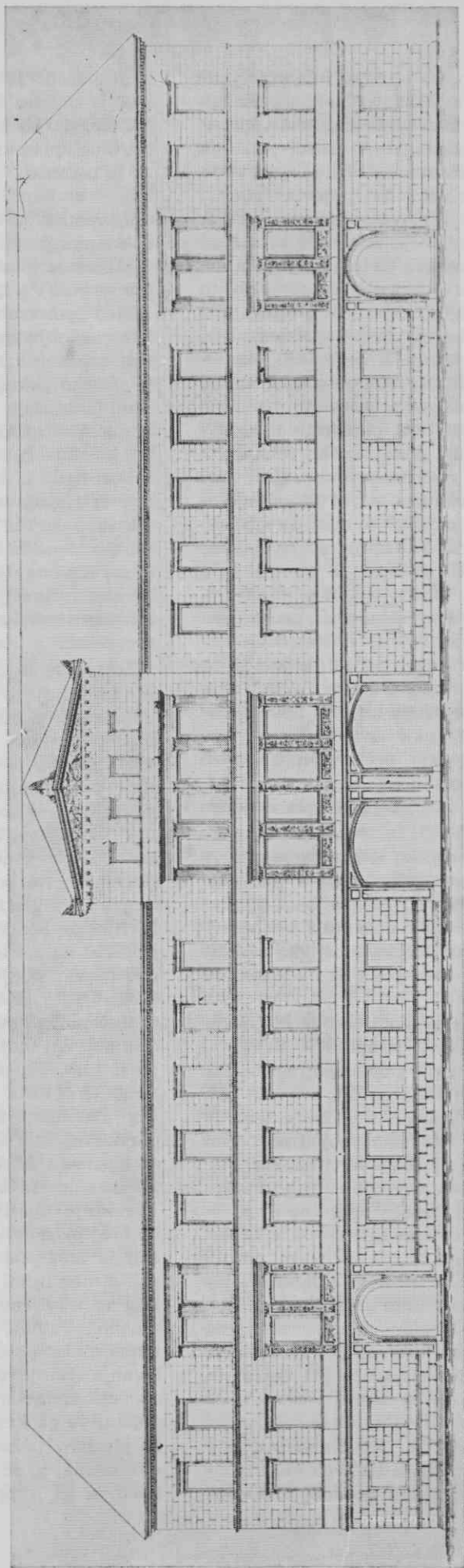
Franc Faleschini je bil kot Treo iz Možaca v Furlaniji. Zidarstva se je izučil v Feldkirchnu na Koroškem, leta 1836 je bil kot zidarski delavec zaposlen v Ljubljani pri Antonu Brilliju. Pozneje je bil kot polir pri Antonu Treu in je vodil gradnjo več hiš. Leta 1854 je prevzel zidavo trnovske cerkve. Istega leta je napravil izpit za mestnega zidarskega mojstra in si pridobil obrtno pravico.⁵⁸ Faleschini se je uvrstil med pomembnejše stavbenike, zgradil je nekaj večjih stavb, med temi več cerkva.

Gustav Tönnies iz Stralsunda v Prusiji si je v Ljubljani leta 1846 pridobil usposobljenost in obrtno pravico za mestnega tesarskega mojstra, toda podjetniško dejavnost je razširil tudi na stavbno stroko.⁵⁹ Zgradil je med drugim novi del tovarniške zgradbe sladkorne rafinerije na Poljanah. Neposredno vodstvo teh gradbenih del je poveril zidarskemu polirju Francu Reimu, ki je bil po odločbi stavbne direkcije usposobljen za podeželskega zidarskega mojstra, nadzorstvo pa je imel zidarski mojster Dobravc.⁶⁰

IV.

Od omenjenih stavbenikov so le nekateri zapustili v podobi mesta vidnejše sledove svojega dela. Obravnavano razdobje v gradbenem pogledu na splošno ni bilo plodovito. V prvi polovici, od konca 18. stoletja pa do konca dvajsetih let prejšnjega stoletja se je le malo gradilo, šele potem je gradbena dejavnost postala živahnejša. Za nekatere stavbe ni znan ne projektant in ne stavbenik, večkrat je dvomljiv tudi čas, kdaj so bile zgrajene.

Do reorganizacije občinske uprave v letu 1850 gradbene zadeve niso sodile v neposredno področje mestne občine. Mestni magistrat je imel do tedaj pri teh poslih le bolj posredovalno vlogo med občinstvom in gradbeno, gasilno ter olepševalno komisijo, ki je bila za gradbene zadeve kompetentna, in nadrejenimi

A. Gunscher, fasada nekdanje Frölichove hiše na Titovi cesti (MALJ. Reg. I fasc. 521, fol. 402)

državnimi oblastvi, katerim so bile pridržane količkaj pomembne odločitve.⁶¹ Magistrat torej ni obravnaval in reševal gradbenih spisov, zato ti spisi povečini niso v celoti prišli in ostali v njegovi hrambi. Gradivo gradbene, gasilne in olepševalne komisije ter kresije, ki sta gradbene spise v glavnem obravnavali, je le delno ohranjeno. To je vzrok, da za mnogo zgradb, zgrajenih v tem obdobju, manjka arhivsko gradivo o njihovih projektantih in graditeljih ter drugih okolnostih gradnje. Tudi kolikor je to gradivo, zlasti načrti, ohranjeno, ni vedno tako, da bi v njem našli vse potrebne podatke. Bila so sicer navodila, ki naj bi zagotovila enotnost pri sestavi stavbnih načrtov. Združena dvorna pisarna je leta 1837 izdala taka navodila glede merila, v katerem naj bi bili stavbni načrti napravljeni, ter glede barv, ki naj služijo za razne označbe. Tlorise naj bi risali v merilu pol dunajskega palca (palec je meril 26,3 mm) za en seženj (1.896 m), fasade in prereze pa en dunajski palec za en seženj. Tlorisi naj bi bili torej risani v merilu 1 : 144, fasade in prerezi pa 1 : 72. Na načrtih naj bi bilo staro zidovje označeno s črno, novo z rdečo, zid, ki naj bi se porušil pa s svetlo rumeno barvo. Stare lesene stene je bilo treba označiti z rjavo, nove z blede rumeno barvo.⁶² Taka navodila so svoj namen v glavnem dosegla, pri stavbnih načrtih je prišlo do večje enotnosti. Vendar se je pozneje izkazalo, da je treba navodila še izpopolniti.

Od leta 1851 naprej, ko so gradbene zadeve po novem občinskem redu prišle v področje mestnega magistrata, so se gradbeni spisi z načrti zbirali v mestni registraturi in so se v njej povečini tudi ohranili. Zato je za naslednje obdobje o nastalih zgradbah na voljo več podatkov.

Kmalu potem, ko je magistrat začel obravnavati gradbene zadeve, je ugotovil, da stranke pogosto predlagajo pomanjkljive načrte glede stavb, ki jih hočejo graditi oziroma glede posameznih gradbenih del. Leta 1852 je vsem zidarskim in tesarskim mojstrom poslal navodila, kako morajo biti načrti napravljeni. Vsak načrt je po teh navodilih moral vsebovati tlorise od kleti naprej, podolžne in prečne prereze ter pogled sprednje strani zgradbe. Pri načrtu je morala biti v manjšem merilu tudi situacija zgradbe in bližnje okolice. Magistrat je določil za načrte stavb isto merilo, kot so ga predpisovala navodila združene dvorne pisarne iz leta 1837, tj. pol dunajskega palca pri tlorisih ter cel palec pri fasadi in prerezih na kartah za en seženj v naravi. Za situacijo je zadoščalo merilo dunajskega palca za 20 sežnjeve. Načrt je bilo treba pravilno opisati in datirati, podpisati sta ga morala zidarski mojster in stavbni gospodar. V vsa-

kem načrtu je bilo treba imenoma navesti bližnje sosede. Navodilo je zaključilo s pripombo, da bo magistrat vrnil v izpopolnitev oziroma spremembo načrte, ki tem zahtevam ne bi ustrezali.⁶³ Večina ohranjenih načrtov je bila sicer napravljena v skladu s temi navodili, vendar so tudi primeri, da nekateri podatki manjkajo. Magistrat torej ni vedno izvajal svoje grožnje, da bo pomanjkljive načrte vračal v popravo.

Med pomembnejšimi stavbami, ki so v tem razdobju nastale, sta bili leta 1828 zgrajeni sladkorni rafineriji, ena pred današnjo železniško postajo, druga na Poljanskem nasipu. Graditelja prvih tovarniških stavb nista znana. Pri rafineriji pred železniško postajo je bil kot tovarniški stavbni mojster uslužben Anton Brilli iz Lugana, ki si je pozneje, ko je rafinerija pogorela, pridobil pravico opravljanja zidarske obrti. O rafineriji na Poljanah je znan prvi načrt iz leta 1834, izdelala ga je deželna stavbna direkcija.^{63a} Poznejši načrti poljanske rafinerije so delo G. Tönniesia, ki je bil sicer tesarski mojster, kot podjetnik pa je prevzemal tudi stavbna dela.⁶⁴

Leta 1836 so začeli graditi kazinsko poslopje, kjer naj bi bili družabni prostori elite ljubljanskega meščanstva. Po svojem namenu reprezentativna in v tedanjih razmerah obsežna stavba je bila za ljubljansko stavbeništvo težka naloga. Projektant ni znan, pri gradnji pa so sodelovali mestni stavbni mojster Venceslav Vadlav, ter stavbna podjetnika polirja Anton Brilli in Matija Dobravec, ki sta šele pozneje postala zidarska mojstra. Za gradnjo kazine so se torej združili trije stavbeniki. Že to kaže, da je šlo v tem primeru za zahtevnejše in večje delo, ki mu posamezen podjetnik ni bil kos. Vadlav je bil verjetno pritegnjen v družbo, da bi bilo zadoščeno zahtevi, po kateri je moral upravičeni stavbni mojster voditi gradbena dela; on pa je bil tedaj edini stavbni mojster v Ljubljani. Gradbena dela sta opravljal Brilli in Dobravec, ki sta tudi najemala in plačevala zidarske delavce. Gradnjo je nadzoroval, najbrž za kazinsko društvo kot stavbnega gospodarja, inženir stavbne direkcije Josip Bouffler. Vprašanje vodstva gradnje ter odgovornosti pa med prizadetimi ni bilo razčiščeno. Še preden je bilo poslopje dograjeno do strehe, je prišlo med njimi do nesoglasja. Pri gradnji so bile napravljenе napake, več obokov se je zrušilo. Vadlav, ki njegovega strokovnega mnenja niso hoteli upoštevati, je opustil sodelovanje. Bil je pripravljen opustiti zahtevek do odškodnine in delež pri zaslužku pod pogojem, da ga kazinsko društvo odveže vsakega jamstva.⁶⁵ Kmalu potem, ko je bila stavba dokončana, so se na stebrih in arhitravah balkona, ki ga je zgradil Brilli, pokazale precej-

šnje razpoke. Potrebna so bila večja popravila, ki so bila izvedena, potem ko sta vmes posegla policijski ravnatelj in stavbna direkcija.⁶⁶ Kljub težavam in nezgodam, ki so spremljale gradnjo, je bil končni rezultat zadovoljiv, stavba je v tehničnem in estetskem pogledu ustrezala svojemu namenu.

Večje in pomembnejše stavbe, zgrajene sredi prejšnjega stoletja, so bile Virantova hiša (Levstikov trg 5), Mahrova hiša (Krekov trg 10) in Medijatova hiša (Titova cesta 23). Vse tri hiše je zgradil Matija Dobravec, ki pa je bil tedaj še polir.⁶⁷ Virantova in Mahrova hiša sta bili zgrajeni kot hotela oziroma gostilni.⁶⁸ Prvotna načrta teh dveh hiš nista ohranjena ter projektanta nista znana. Načrt Medijatove hiše iz leta 1850 je podpisal neki Schneider.⁶⁹ Kdo in od kod je bil, ni bilo mogoče ugotoviti. Dobravec je nadzidal drugo nadstropje Bavarskega dvora; napravil je tudi načrt za to prezidavo.⁷⁰ Bavarskega dvora danes ni več, bil je porušen, ko je bil zgrajen podvoz na Titovi cesti. Med hišami, ki jih je Dobravec zidal oz. prezidaval, sta bili tudi hiši na Mestnem trgu 7 in v Špitalski ulici št. 266 (sedaj Stritarjeva 3) ter šentpetska vojašnica.⁷¹

Anton Treo je precej gradil; kot kaže načrt za njegovo hišo na Gosposvetski cesti 10 (prej Kapucinsko predmestje 82), je bil sposoben projektant, ki je ustvarjal arhitekturno pomembne stavbe. Prezidal je hišo na Vodnikovem trgu 2; njen vzhodni zid je del nekdanjega mestnega obzidja.⁷² Največje delo Franca Frümbla je bila prezidava in dozidava Fröhlichovih hiš na Dunajski cesti 61, 62 in 63, ki so bile v zadnjih desetletjih porušene in na njihovem mestu zgrajene nove (Titova cesta 17 in 19). Z dozidavo in prezidavo je zgradba dobila nove gostilniške in kavarniške prostore ter prostore za slaščičarno, v prvem nadstropju levega trakta so bile urejene sobe za tujce. Glede fasade je lastnik v prošnji za gradbeno dovoljenje poudarjal, da je solidna in projektirana v modernem slogu.⁷³ Kot dober stavbenik se je uveljavil Franc Faleschini. Po načrtih Ivana Schöbla, inženirja deželne stavbne direkcije, je zgradil cerkev v Trnovem. Ko je prevzel to delo, je bil še polir, zato je nadzorstvo nad gradnjo prevzel stavbni mojster Vadlav.⁷⁴ Faleschini je tudi prezidal hišo Ciril-Metodov trg 2, ki je ohranjena v njegovih prezidavi.⁷⁵

Več gradbenih načrtov iz srede stoletja, kvalitetnejših in za pomembnejše stavbe, je napravil neki A. Gunsier. Po njegovem načrtu je bil 1856 zgrajen hotel »Slon«, ki je do 1937 stal na mestu današnjega.⁷⁶ Ni bilo mogoče ugotoviti, od kod je bil omenjeni projektant.

Načrte za razne mestne in druge javne zgradbe je napravila deželna stavbna direkcija.

Projektiranje in vodstvo mestnih gradbenih del je namreč sodilo med njene uradne naloge. Vendar pri načrtih, ki jih je podpisala stavbna direkcija, ni vedno jasno, kateri izmed njenih inženirjev ali tehnikov je bil dejanski projektant. Dolgo vrsto let je pri deželni stavbni direkciji služboval inženir Benedikt Müller, ki je bil tudi član stavbne, gasilne in olepševalne komisije in je sodeloval pri mnogih mestnih stavbnih delih. Izdelal je načrte in vodil naslednja stavbna dela: Lattermannov drevored (v Tivoliju), drevored Zvezdo, notranjo in zunanjo uršulinsko dekliško šolo, poglobitev Ljubljanske skozi mesto, Mesarski most (leseni most pred sedanjim Zmajskim mostom), šentjakobski most (nekdanji leseni most), cesto na Zoisovem grabnu (današnja Zoisova cesta), razširitev deželne bolnice in novo umobolnico (prejšnja bolnica na Ajdovščini), zidani Frančev most (srednji most Tromostovja), kupolo stolne cerkve ter grajski stolp z uro. Leta 1851, ko je občinska uprava prevzela gradbene zadeve in je bila stavbna, gasilna in olepševalna komisija ukinjena, je magistrat inženirju Müllerju na njegovo prošnjo potrdil, da je opravil navedena dela v Ljubljani. Obenem mu je izrekel priznanje za njegove zasluge in zagotovil, da bodo opravljena dela ostala kot spomenik njegovega delovanja.⁷⁷

Končno naj bo omenjen še mestni stavbni nadzornik (inšpektor). Državni računovodski urad, ki je odobral izplačila mestne blagajne, je zahteval od mesta, da mora tedenske izkaze o delih, opravljenih v lastni režiji, podpisati stavbni inspicient. To je bil povod, da je magistrat leta 1836 prosil, naj mu gubernij dovoli nastavitev takega uradnika. Predlagal je, naj bi posle stavbnega inspicienta opravljal v prostem času tehnični praktikant stavbne direkcije, za kar bi mu mesto priznalo posebno nagrado.⁷⁸ To se je tudi zgodilo in v teku let se je več praktikantov stavbne direkcije zvrstilo v tej funkciji. Stavbna direkcija je kmalu nato začela priporočati, naj bi mesto nastavilo lastnega stavbnega uradnika, ki bi razen sestavljanja proračunov in nadzorovanja gradbenih del v lastni režiji imel tudi nadzorstvo nad mestnimi stavbami. Magistrat je bil s tem sporazumen pod pogojem, da se mu dovoli pobiranje primerne mitnine od tlakovanih cest, ki bi mu zagotovila potrebna finančna sredstva. Na to državna nadzorna oblast ni pristala in ostalo je pri honorarnem stavbnem inspicientu. Ker je stavbna direkcija to nalogo poverjala mlajšim praktikantom in jih je tudi večkrat menjavala, magistrat z njihovim delom ni bil vedno zadovoljen. Tudi je obseg dela naraščal ter ga honorarno zaposleni stavbni inspicienti niso več zmagovali. Mesto si je

ponovno prizadevalo, da bi dobilo dovoljenje za nastavitve svojega stavbnega uradnika, toda brezuspešno.⁷⁹ Šele po reorganizaciji občinske uprave in prevzemu gradbenih zadev je mogel občinski svet 2. januarja 1851 ustanoviti mesto stavbnega nadzornika. Na to mesto je imenoval Franca Pollaka, ki je bil kot uradnik stavbne direkcije že od srede leta 1848 mestni stavbni inspicient.⁸⁰ Pollak je bil rojen leta 1810 v Ljubljani. Študiral je na politehničnem inštitutu na Dunaju, risanja pa se je učil na tamkajšnji akademiji upodabljaljajočih umetnosti. Leta 1832 je stopil v službo pri deželni stavbni direkciji v Ljubljani.⁸¹ Kot stavbni nadzornik je imel pri magistratu referat o gradbenih zadevah. V šestdesetih letih je delal na regulacijskih načrtih, ki pa niso prišli do končnega zaključka. Ždi se, da se kot projektant ni uveljavljal, vsaj kakšna pomembnejša njegova dela niso znana.

OPOMBE

Arhivsko gradivo, kolikor ni drugače označeno, je v Mestnem arhivu. — 1. Reg. I fasc. 17, fol. 765, 779; fasc. 92, fol. 184 sl. — 2. Reg. I fasc. 92, fol. 1080 sl. — 3. Reg. I fasc. 92, fol. 184 sl. — 4. Reg. I fasc. 99, fol. 1083 sl. — 5. Reg. I fasc. 92, fol. 194. — 6. Reg. I fasc. 92, fol. 229 sl. — 7. Reg. I fasc. 92, fol. 253 sl. — 8. Reg. I fasc. 92, fol. 308, 311, 353. — 9. Reg. I fasc. 213, fol. 1171 sl. — 10. Reg. I fasc. 213, fol. 1176, 1178, 1188 ter 1202. — 11. Reg. I fasc. 213, fol. 1171 sl. — 12. Reg. I fasc. 213, fol. 1190. — 13. Reg. I fasc. 213, fol. 1239. — 14. Reg. I fasc. 211, fol. 6 sl. — 15. Reg. I fasc. 213, fol. 1264 sl. — 16. Reg. I fasc. 213, fol. 1235 sl. — 17. Reg. I fasc. 213, fol. 1238 sl. — AS (Arhiv Slovenije) Gubernijski arhiv, fasc. 32 (1823—4), konv. 22. — 18. Reg. I fasc. 211, fol. 14 sl. — 19. Reg. I fasc. 213, fol. 1239, 1243, 1251. — 20. Reg. I fasc. 213, fol. 1304 sl. — 21. Directiven für die Prüfung der Maurer- und Zimmermeister, dann Steinmetze, und für die Bethelung derselben mit den einschlägigen Gewerbsbefugnissen. Gubernial-Verordnung vom 16. Februar 1828. Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernements-Gebiet im Königreiche Illyrien. Jahr 1828. Zehnter Band. Laibach 1830, str. 43 sl. — 22. Reg. I fasc. 271, fol. 698 sl. — 23. Reg. I fasc. 271, fol. 704 sl. — 24. Reg. I fasc. 271, fol. 706 sl. — 25. Reg. I fasc. 271, fol. 710, 717 sl. — 26. Reg. I fasc. 417, fol. 131 sl. — 27. Reg. I fasc. 417, fol. 129 sl. — 28. Reg. I fasc. 422, fol. 477. — 29. Reg. I fasc. 557, fol. 121 sl., 130, 142 sl. — 30. Reg. I fasc. 557, fol. 143 sl., 153 sl. — 31. Reg. I fasc. 557, fol. 158 sl. — 32. Reg. I fasc. 557, fol. 142 sl., 158. — 33. SBL, Prager Lovrenc in Ignacij. Steskova domneva, da je bil Lovrenc Prager mogoče domačin, ne drži. Mestni sejni zapisnik Cod. I/101, str. 92, ob sprejemu Lovrenca Pragerja za meščana, omenja, da je bil rojen na Dunaju. O delu gl. N. Šumi, Ljubljanska baročna arhitektura, Ljubljana 1961, str. 137 sl., 139, 164. — 34. Reg. I fasc.

144, fol. 347 sl. — 35. AS, Gub. arhiv fasc. 28 (1823—4), konv. 9. — 36. Reg. I fasc. 92, fol. 262 sl. in fasc. 144, fol. 384 sl., 392, 413 sl., 428, 432 sl. — 37. Reg. I fasc. 188, fol. 420 sl. in fasc. 213, fol. 1171 sl. — 38. Gl. op. 19. — 39. Reg. I fasc. 144, fol. 359, 363 sl. — 40. Gl. op. 6. — 41. Zbirka načrtov 18/1. — 42. Reg. I fasc. 144, fol. 372. — 43. Reg. I fasc. 211, fol. 14 sl. — AS, Gub. arhiv fasc. 32 (1823—4), konv. 22. — 44. Gl. op. 20. — 45. Reg. I fasc. 288, fol. 1049 sl., 1052 sl., 1055 sl.; AS, Gub. arhiv fasc. 27 (1831—2), konv. 85. — 46. Reg. I fasc. 273, fol. 650 sl., 687 sl.; fasc. 422, fol. 382 sl., 412 sl., 543. — 47. Reg. I fasc. 272, fol. 1102. — 48. Reg. I fasc. 273, fol. 642 sl.; AS, Gub. arhiv fasc. 27 (1831—2), konv. 148. — 49. Reg. I fasc. 291, fol. 969 sl. — 50. Reg. I fasc. 417, fol. 1036, 157 sl., 172, 174 sl., 197 sl., 200 sl.; AS, Gub. arhiv fasc. 27 (1837—8), konv. 142, spis št. 18.769. — 51. Reg. I fasc. 417, fol. 216 sl.; fasc. 422, fol. 445 a sl. — 52. Reg. I fasc. 427, fol. 1235 sl. — 53. Reg. I fasc. 394, fol. 631 sl.; fasc. 428, fol. 515 sl.; fasc. 507, fol. 24 sl.; AS, Gub. arhiv fasc. 32 (1845—6) reg. št. 337. — 54. L. Dobronič, Zaboravljeni zagrebački graditelji, Zagreb 1962, str. 23 sl. — 55. Cod. III/2-1851, fol. 67; Reg. I fasc. 564, fol. 262; AS, Namestništvo fasc. 22 (1850—60), konv. 18. — 56. Reg. I fasc. 559, fol. 699 sl. — 57. Reg. I fasc. 559, fol. 702 sl., 708 sl., 718; AS, Namestništvo fasc. 21 (1850—60), konv. 4, prot. št. 213/1852. — 58. Reg. I fasc. 564, fol. 323 sl.; AS, Namestništvo fasc. 22 (1850—60), konv. 18, spis št. 13.931/1854. — I. Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1933, str. 316 sl. — 59. Reg. I fasc. 428, fol. 525 sl.; fasc. 507, fol. 30 sl. — 60. Reg. I fasc. 522, fol. 294 sl.; fasc. 561, fol. 191 sl.; fasc. 564, fol. 260 sl. — 61. Vl. Valenčič, Oblikovanje Ljubljane v prvi polovici XIX. stoletja, Kronika XIV/1966, str. 141 sl. — 62. Reg. I fasc. 381, fol. 893; AS, Gub. arhiv fasc. 27 (1837—8), konv. 80, spis št. 16.710/1837. — 63. Reg. I fasc. 521, fol. 580. — 63a. AS, Zbirka načrtov, mapa I, 3a, cukrarna 8. aprila 1843. — 64. Reg. I fasc. 522, fol. 295, načrt novega dela tovarne, fol. 296, načrt stanovanjske zgradbe. — 65. Reg. I fasc. 422, fol. 374 sl. — O kazinskem posloju gl. tudi R. Andrejka, Trgovska zgodovina Schellenburgove ulice v Ljubljani, Trgovski tovariš 1937, str. 10 sl. — 66. Reg. I fasc. 2019, fol. 61. — 67. Reg. I fasc. 559, fol. 699 sl. — 68. Staroslav (I. Vrhovnik), Gostilne v stari Ljubljani, Ljubljana 1926, str. 13 in 17. Glede Mahrove hiše gl. tudi P. Radics, Neuere in neueste Häuser in Laibach an altdenkwürdigen Stellen. Die Handelslehranstalt Mahr. Laibacher Zeitung 1912, str. 131, 139, 179 in 210. — 69. Zbirka načrtov 16/2. — 70. Reg. I fasc. 520, fol. 620 sl. — 71. Reg. I fasc. 559, fol. 699 sl. — 72. Reg. I fasc. 520, fol. 213 sl.; fasc. 524, fol. 648. — 73. Reg. I fasc. 521, fol. 399 sl. — 74. Vrhovnik, Trnovska župnija, str. 315 sl. — 75. Reg. I fasc. 524, fol. 840 sl. — 76. Reg. I fasc. 519, fol. 232. — 77. Reg. I fasc. 520, fol. 239 sl. — Gradnjo kupole stolne cerkve je Müller menda le nadziral. Prim. V. Steska, Kupola ljubljanske stolnice, Kronika slovenskih mest VI/1939, str. 162. — 78. Reg. I fasc. 381, fol. 522 sl. — 79. Reg. I fasc. 561, fol. 938 sl. — 80. Reg. I fasc. 516, fol. 961 sl. — 81. Reg. I fasc. 516, fol. 970; AS, Gub. arhiv fasc. 27 (1831—2), konv. 135.